

3441
322 - 1/44

ՀԱՅ ՀԵՐՈՍՈՒՅԻՆ

891.71

G-52

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧНОЙ АЗИИ
и Дальнего Востока
СССР

Ընդ 10 հոլ.

Վ. ՆԵՄԻՐՈՎԻՉ-ԴԱՆԵԼՅԱՆ

===== ԹԱՐԳՄ. Ա. Ա.

30 OCT 200

ՀՐԱՏ. Ս—ԱՆԻ ≡ № 1

19 NOV 2010

91.71

5-52

Վ. ՆԵՄԻՐՈՎԻՉ-ԴԱՆՉԵՆԿՈ

ՀԱՅ ՀԵՐՈՍՈՒՀԻՆ

Ս. - ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ
«Պուշկինեան Արադատիւ», Լեւոնուկով փող. 4
1907

60130-67

Լեռնակատարը թխպամած է: Մի տեղ քամին, կրճի միջով, պոկեց ամպերը կանաչ զառիվայրից և վերջինիս սեպերի վրայ կարծես հենց ժայռից բսած տափակ տանիքներ ցցուեցին: Մի քանի կնձիններ պարզել էին նրանց վրայ իրենց օրհնող աչերը աշնանը, ուր գէթ մի փոքր հող էր դառնում: Ներքևում որոտում էր հեղեղատը իր մշտնջենական մարտում՝ դէպ հեռաւոր ծովը ձգուած ուղին կապող ապառաժների դէմ: Սմբողջովին փրփրակալած՝ յարժակում էր նրանց վրայ, կրծում, փորում էր քարէ մարմինը: Շարտում էր բուռ-բուռ խճաքար՝ ծերպերի մէջ ողողած, և ուժասպառ պտոյտ տալով, սլանում էր դէպ յառաջ:

Սյուր, տարերային այդ մարտի մէջ ներխուժեցին այլ հնչիւններ:

Կենդանացան սեպալանջերը, զարթեցին սև խոռոչները. իւրաքանչիւր քա-

րի մօտ մարդ էր շարժւում: Մառա-
խուղով բարձրացան այստեղ՝ աւելի
մօտ մենաւոր գիւղակին: Զիւններին
թողել էին ներքեւում, ջրի մօտ և սո-
ղացել կալաքարեայ պատերին — երեւի
գիշերով, որովհետև սառը օրը նրանց
գտաւ ժողականերում և թաղստոցնե-
րում: Սպասեցին մինչև օրը պարզ-
ւելը: Մշուշով չէր կարելի բնակարան
որոշել, սակայն գորշ ծուխը հէնց նոր
սփռուեց տանիքների վրայ և հողմիկը
այնտեղից հաղորդեց վառուող աթարի
բարկ հոտը: — դարանեցին կտուրնե-
րի վրայ հէնց առաջին տանտէրերին
և անվրէպ գնդակներով նրանց, կար-
ծես, դէն շարտեցին:

Շփոթ տիրեց գիւղակին:

Համայն գիւղը նետուեց դէպի պա-
րիսպները:

Երիտասարդութիւնը հէնց ուղղւած
էր կիսախարխուլ դարպասներից դուրս
թռչել, սակայն առաջիններն իսկ
վեր ընկան գնդակներից: Միանուազ
պալթոտեցին հրացանները — շուր-
ջը, կարծես, հաղարաւոր չոր ոս-
տեր էին կոտրատւում. մերձակայ-

քում մի տեղ տխրազին հնչեց շեփորը,
ներքեւից նրան պատասխանեց երկ-
րորդը... Աղդանշանները թռան սարից
սար: Վերեւում՝ դէպ այս ժայռի իսկ
կատարը ցած կորացած վաղեցին գիւ-
ղի մի քանի պաշտպանները: Առաւօ-
տեան քամին դեռ չէր խանդարում
այստեղ միօրինակ մշուշի գիշերա-
չին հանգիստը: Նրանց յաջողուեց
վեր ելնել մինչև բարձրօքը և այն-
տեղ դարան մտնել: Հէնց որ մէզը նօս-
րացաւ՝ սկսեցին ջոկովի խփել թուր-
քերին, որոնք դանւում էին ներքեւում՝
կարծես բռան մէջ:

Մի ժամ էլ դեռ չանցած՝ շրջակայ-
քում ամեն ինչ որոտում էր: Իւրա-
քանչիւր պալթիւն բազմանուազ կրո-
կնւում էր լեռներում, և խրտնած կեն-
դանինները ապաւինում էին խորուտ-
ները: Լալիս էին պղնձեայ փողե-
ղերը, աղաղակում էին կանայք՝ մահ-
ւան դատապարտուած հայկական բնում,
ոռնում էր որջում մնացած տնային
տաւարը: Իսկ ներքեւում, ծերպերի
մէջ փրփրում էր դադար չիմացող հե-
ղեղատը:

* * *

Կէսօրի դէմ գիւղակում կրակ բռնկեց:

Մէջը վաղուց կերպարանափոխուել էր ամպերի: Ամպերն ելան անհասանելի բարձունքները՝ ժայռերի և սեպերի վրայ խոնաւ հետքեր թողնելով: Զգուեցին երկնի վրայ և դանդաղօրէն շարժուեցին դէպ հեռաւոր ծովը: Լերկ կատարները վեհապանծ և արքայօրէն լողում էին կապուտակի ուկիանում և միմիայն արծիւների սև կէտերն էին կենդանացնում խորհրդաւոր անապատը: Աւելի ցած, կրճերի և ծերպերի զըլխին հաւաքուում էին ագռաւների երամներ: Հրացանների պայթիւնի և անխոնջ հեղեղատի որոտի միջից լսելի էր ուրախածալն, ինքնագոհ կռաւոց: Մարդկային չարութիւնը լիասեղան հացկերոյթ էր պատրաստում և՛ հանգիստ թառած ժայռերի ու սակաւաթիւ ծառերի ցցուածքներին, սևափետուրները տեսնում էին տասնեակներով գետնատարած դիակներ, նրանց խուփ աչքերը, անհէթեթ պարզած ձեռները, անշարժ

կրծքերը և ահագօրէն մաքրում ու սրում էին իրանց պողպատէ կտուցները: Սռաշինր եկեղեցին բռնկեց:

Կարմիր լեզուն լիզեց փայտեայ սիւնը, ձգուեց նրանով օժանման, ծխապատեց, և յանկարծօրէն պատուեց ոսկէշիթով կտուրն ընդանց... Կառչեց նրան, սև քուլաներում պահ մտաւ և — երբ քամին նրանց ցրիւ տուեց — բոցը արդէն տիրաբար սողում էր հին փայտի վրայով:

Դուրս թռաւ ծերունի քահանան, բայց վրայ հասած զնդակը վէր գցեց նրան՝ երեսովը կրակի մէջ: Նեղ փողոցով դէպիներքև ցատկոտեցին տղայք և կանայք, բայց այստեղ, կարծես, ինչ որ դաժան, չոր բան թափուեց խլացուցիչ կոտորակների նման... Մարդիկ սլկում էին — ալլևս չվերկենալու համար — ալնտեղ, ուր հասնում էին նրանց արճնեայ մոծակները, որոնք չարացած մխւում էին նրանց՝ երեսին, զլխին, կռնակին:

Ապառաժի թիկունքը լուռ էր:

Հայ երիտասարդները վաղուց ի վեր սպառել էին այնտեղ իրանց փամ-

փուշտները և այժմ անշարժ պառկած էին ժայռի վրայ՝ սրախողխող, դանգավշուր... Այլ շիթերը ծորում էին գորշ քարովը դեպի ցած և նրա վրայ ցամաքում արիւնային տարօրինակ տառերով...

* * *

Իրիկնադիմին մխացող ածխի կոյտեր էին մնացել գիւղից... Ծխի սև զրօշակները ծածանւում էին ամեն կողմ, մերթ բանայով, մերթ գոցելով անթիւ կրակների կարմիր, բորբոքուած աչքերը: Թէժութիւնից կնձնները կծկւում էին և՛ իբրև երկնքի սրբազան լուսթիւնը մատնանշող բոցեղէն մատ, կանգնած էր ահազին հրապառ սիւնը՝ հըրկիզուած եկեղեցու վերջին մնացորդը: Փողոցները—քարքարոտ, ոլորապտոյտ, մերթ զառիվայրով փարած, մերթ աստիճանաբար իջնող—դիակներով են կապած: Որտեղ ընդհարումը աւելի յուսահատական է եղել, դիակակոյտեր էին կանգնած: Կոյտերի միջից դուրս էին ցցուել ոտներ և ձեռներ. թա-

թերից մի քանիսր կծկում ու ծղում էին մատները, ներբանները քաշքշում էին... Կեանքը դեռ բոլորովին չէ մարել հեկատոմբերում: Կիսայրած տղայք մոխրակոյտի վրայ ցոյց էին տալիս սև, ածխացած երեսներ: Ծծկերները—տնէրի անկիւններին փշրած դանդերով—գէշի նման վէր էին ընկած: Ողջ մնացած շները մի տեղ կադկանձում էին, և ամեն ինչ ծածկում էր հեղեղատի չարացած աղմուկն ու ագռաւային երամների յաղթական կռաւոցը:

Թուրքերը ներքև էին քշում կենդանի մնացածներին:

Գերիների թւում տղամարդ չկար: Մի քանի տղայ, կին ու աղջիկ:

Մինը յետ մնաց:

Ամբողջովին արեան և ցեխի մէջ թաղուած: Թուրքը հօճեց կուրբաշին և ակօսեց նրա մերկացած ուսը: Մարմնի վրայ իսկոյն կարմիր սպի ուռեց:

— Դէ՛, շտապիր, քրիստոնեայ շուն:

— Ձե՛մ կարող — հառաչեց նա — տեսնում ես ոտներս:

Քարքարոտ ցցուածքները պատառոտել էին ոտները և արնոտել...

Թուրքը յառեց խօսողին:
— Թո՛ղ ինձ աշտեղ մեռնեմ. քո
ինչի՞ն եմ պէտք, ծեր եմ և անկար:
— Իրօք որ աւելորդ է...

Ինչեց մագերից, յետ ուրրեց դուռը
աշնպէս, որ վիզը դուրս ցցուեց, եւ-
թաղանով հարուած տուեց և քացով
դէն հրեց քաջըւող մարմինը...

* * *

Առջևում ասկերները տանում էին
մի աղջիկ:

Սեւթուր՝ որպէս ծիւթ հիւսերը
ծանրաքարչ յետ էին բնկել թիկուն-
քին, մեծ-մեծ, բոցալառ աչքերը հպարտ-
օրէն և համարձակ նայում էին չար-
չարիչներին: Գեղեցկուհին—պերճահա-
սակ՝ ինչպէս չինար, իր յետեւից, կար-
ծես, յաղթական մի ամբոխ էր քարշ
տալիս: Երբ տաճիկ սպան ձեռք դրեց
նրա լիբը, ուժեղ ուսին՝ աշնպիսի մի
արհամարհական հայեացք զցեց տաճիկի
վրայ, որ վերջինս մի կողմ քաշուեց,
մըթմըթալով. «Ես քո հախից կրգայի:

Եթէ փաշայի հրամանը չլինէր»: Եւ
ապա, ժպտադէմ դարձաւ դէպի նա.

— Գայիանէ, մի՛ վախենար, մենք
քեզ ձեռ չենք տալ. դու մեզ կենդանի
ես պէտք:

— Ես ո՛չ ոքից չեմ վախենում. իսկ
մահը միշտ մեր ձեռին է:

— Աղջկայ բան չէր քո արածը. մենք
զիտենք, որ դու ես եղել երիտասար-
դութիւնը Սյի-Մահմեդի բրդերի դէմ
ոտքի հանողը:

— Նրանք կոտորեցին մերոնց, ներ-
քեւում այրեցին հայկական դիւղը և
տարան մեր աղջիկներին:

— Այդ ո՞ր ժամանակից են սկսել
քրիստոնեայ շները իրանց տիրոջ պատ-
ժող ձեռները կրծոտել:

— Այն ժամանակից, երբ վճռեցինք
ինքներս լինել մեր տէրը:

— Դու կուռում էիր առաջին շար-
քերում և վիրաւորեցիր հուսէյնին:

— Կռուի դաշտում:

— Բեզ զլխովին նրան կրջաճնէն:

— Գլուխս էլ կրստանայ, բայց ա-
ռանց մարմնիս:

Սպան ծիծաղեց:

— Վաղճուց է, որ դուք, ստրուկներդ և ստրուկների գաւակներդ այդ լեզուով խօսել էք սովորել:

— Հայերը երբէք ստրուկ չեն եղել: Ստրուկ չէ՛ նա, որին ուժով են շրջթայակապ պահում: Մենք մեծ ազդի մնացորդ ենք և աւելի մեծ ցեղի նախահայրեր կրկնենք: Ո՞վ պաշտպանեց քրիստոնեայ աշխարհը ձեր յաղթական արշաւանքներից: Երբեմն մենք բազմաթիւ էինք: Մեր իշխանութիւնը՝ ծովից ծով — Տէրը կանգնեց իբրև պատուար ազատ ժողովուրդների: Իսրայելը շարունակ կռուել ենք մենք ձեր դէմ, և քսանհինգ միլիոն ազատ հայօրդիներից հինգ միլիոն էլ չի մնացել: Նայի՛ր շուրջդ, այն բոլորը, ինչ որ առաջդ տեսնում ես, մեր արիւնով է ներկուած: Ս.մեն մի ժայռ, եթէ կարողանար, կրպատմէր քեզ մեր յաղթութիւնների և տանջանքների մասին: Դուք մեղատու էք և վրէժ խնդրում, որովհետեւ չէք կարողացել մինչև այժմ հայաստանի մեծ Ոգին ստրկացնել: Ինչպէս արծուի, շղթայել էք դուք նրան և դցել էք երկաթապատ փանդակը,

սակայն հողին շղթայ չի նանաչում: Ականջ դիր մէկ, ի՞նչ երգեր ենք մենք երգում բանտերում: Դանի երգը կենդանի է՝ ժողովուրդը չի մեռած: Մինչև այժմ մենք մարտիրոսներ էինք, բայց փառք և պատիւ հայ կնոջ: Իդուր չէ՛, որ մենք կրթուեցինք և յետ դարձանք մեր խեղճ գիւղերը՝ օգնելու նրանց, որոնք խաւարի մէջ են խաթաւուած: Նահատակւողները լսեցին մեղ և քինախնդիրներ դարձան: Բռնակալները կարող են դեռ հանդիստ քնել — առ այժմ դեռ ժողովուրդը վախենում է և լռում... Բայց երբ նրան կձանձրացնի լռութիւնը և վախը՝ թող սարսափի նեղիչը: Ո՛չ մի դժուար բան չկայ, ամենաանհնարը խոնարհուում է նրա առաջ՝ ով չի տատանուում յաղթութեան կամ մահու մէջ: Երբ մէկը չի ուզում ստրուկ ապրել՝ ձեր ախրապետութեան վախճանն է... Նրա ժամը հնչել է, իսկ թէ մենք կրկորչենք կամ ոչ — միևնոյնն է: Հայ վարժուհուն աշակերտած տղաները գիտեն, որ իրանք մեծ ազդ են և իրանցից է կախուած յետ ստանալ իրանց նախկին ազատու-

թիւնք: Մենք չենք կամենում ձեզանից անշատուել: Մեր երազն է՝ ապրել ծեղ, հաւասարներիդ հետ հաւասար, ազատներիդ միջև՝ ազատ:

— Մի՛ ֆլշա, օձ... թէ չէ երգւում եմ, որ փաշային դուխդ կրտանեմ:

Գայիանէն ծիծաղեց և, կռանալով՝ պարանոցը դէմ արեց:

— Կարի՛ր, եթէ համարձակւում ես, ստրճւի: Կարիր և տե՛ս, թէ ինչպէս է մեռնում հայ աղջիկը... Բամին կրտեսնէ այդ և կըպատմէ սարերին... Ծառերը իրանց սոսափիւնով կըհաղորդեն հաւքերին, իսկ հաւքերը կըսփռեն աշխարհի չորս կողմը և ամեն տեղից վրիժառուներ կըհաւաքուեն... Դէ՛, սպասում եմ: Նայի՛ր, սպողնեցի՛, դողում եմ ես քո սպառնալիքից: Դո՛ւ, շնագայլ, անկարող ես խռովել «Սիւնեաց երկրի առիւծին»:

— Գեղ այդպէս անուանողը իր մտով կերակրեց Տրապիզոնի ազնաւաներին:

— Իսկ նրա երգերը սնունդ են տալիս տարաբաղդ ժողովրդի սրտին ու հոգուն:

— Նա, այդ երգիչը քո փեսան էր:

— Այո՛, բայց ես լաց չեղայ նրա վերայ: Նահատակների վրայ չեն ողբում, այլ նրանցով ուրախանում են: Ի՜նչ այն զօրծն է միայն հաստատ, որի համար մարտիրոսի արիւն է թափւած: Իսկ մահը — ոչինչ: Մենք բոլորս էլ պիտի մեռնենք: Գեղ էլ պիտի կրծեն որդերը այնպէս՝ ինչպէս ինձ պիտի կտցահարեն գիշատիչ թռչունները...

* * *

Երկու օր անց հեռուն, ներքւում կապուտակ երևաց:

Կարծես ոտների տակ յանկարծ անդունդ բացուեց... Երբ արևը վեր բարձրացաւ, կապույտ անսահմանութեան մէջ հանդէս եկան ծալուածքներ. նրանց մէջ մխուեցին կանաչերանդ ցցուածքներ: Մօտակայքով, որորների թւերի նման յողում անցնում էին առաջաստներ: Սև ծովը բուրում էր այնտեղից թարմութիւն և զովութիւն... Ձախակողմում հազիւ նշմարւում էր սպիտակ Տրապիզոնը, և նրա պարիսպների

վրայ — ինչպէս իրար հիւսուած ան-
թիւ սանդուխների աստիճանների
վրայ — խաղում էին հարաւային հե-
ղահամբոյր արեգակի պայծառ ճաճանչ-
ները...

Գայիանէն յետ նայեց. հրկիզուած
զիւղակի հայ գերիների կէսն անդամ
չէր մնացել:

Նա մտաբերեց կանանց կանչը և
երեսաների խլացուցիչ վայնասունը
զիշերով:

— Ձեր թափած արեան իւրաքան-
չիւր կաթիլի համար շատ ծանրագին
հատուցում պիտի տաք ժողովրդին:

Տաճիկ սպան ծիծաղեց:

— Դ՞ո՞ւ ժողովրդին. լսե՛լ ես նապաս-
տակի զայլից վրէժ լուծելու հեքիաթը:

— Մի ուրիշ հեքիաթ էլ կայ: Գտըն-
ւեցին անվախ որսորդներ՝ զայլի վե-
րայ չարձակուելու:

— Հայերից:

— Թուխպր հեղ գոլորշու ձեռով է
բարձրանում դետնի երեսից... Իսկ կայ-
ծակը շանթում է պալատներ և մրդ-
կիթներ: Անյվհերութիւնը հաւաստ-

րում է տկարին ուժեղի հետ: Խելքից
բղխում է յաղթութիւն...

— Այդ դպրոցումն ես սովորել:

— Դեռ ուրիշ շատ բաներ: Աշխար-
հիս երեսին միմիայն երկու իսկական
ոյժ կայ, ո՛չ աւելի:

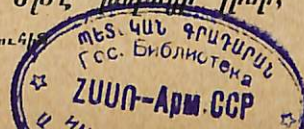
— Որո՞նք են:

— Մեծահոգի միտքն և նահատակի
արիւնը:

* * *

Փաշայի մեծ բակը՝ ամբողջովին չի-
նարներով ստուերածած: Արեգակը ոս-
կենման շողշողում է մոխրագոյն ա-
ղիւսների վրայ: Մեղմ կարկաչում է
շաարուանի աղբիւրակը: Մարմարիոնի
վրայ ներհիւսուած են ծփիներ: Գերի-
ներին այստեղ բերին. ամեն կողմից
զափթիւներ հաւաքուեցին: Մուշարամ-
բիների վանդակներից նայում էին փա-
շայի կանաչը: Լսել էին, որ գեղեցկուհի
Գայիանէին են բերելու և ազահօրէն
փնտրում էին նրան կապտած հայ
կանանց փոշապատ, խոշտանդած խրմ-
բի մէջ: Եթէ խեղաքի լինի, հարեմ

Հայ հերոսներ

60130-67

կրնկնի: Այդ դէպքում պէտք կըլինի նրան հաշուի առնել: Այդպիսի գեղեցկուհուն փաշան քուրդ իշխանին չի յանձնի, ինքը կըվերցնի. գնա ու նրանից իրաւունք պահանջիր:

Գալիանէն նստաւ չինարի տակ:

Ձեռում ունէր երկու վարդ՝ կեանքի վերջին ողջոյնը, անյայտ բարեկամի «մնաս բարևը»: Պայծառ և տօթ փողոցով նրան անցկացնելիս, վերեւից յանկարծ նրա անունը լսուեց: Դուռը բարձրացրեց: Պատուհանի վանդակը բացուեց և խուլ թխկոցով վայր ընկաւ: Գալիանէն տեսաւ «տների տակ ծաղիկներ... Ո՛վ էլ լինես, թող տառապեալների Աստուածը օրհնէ քեզ՝ անուշաբոյր փաղաքշանքիդ փոխարէն: Կարեկցութեան հեղ ճառագայթ շողացրի՜ր դու վերջին տանջանքի դատապարտուածի վրայ: Այդ ծաղիկներով սրբազան հայրենիքը, կարծես, ասաց. «ես զոհերին չեմ մոռանում և յաղթութեան ժամին քո չիշատակի առաջ ծուներ կըդնեն աղատ մարդիկ»... Տօթակէզ փողոցը յետևում մնաց: Մօտենում էր վախճանը:

Փաշան ինքը դուրս եկաւ:

Մարմնեղ, մուգ կարմիր: Անդուծ, ոռոն աչքեր և խոշոր, զգայական շրթքունքներ:

— Ո՞ւր է Գալիանէն:

Սպան մօտ տարաւ:

— Դու շատ սիրուն ես կախաղանի օղակի համար: Ես քո մասին լսել էի, բայց պատմուածքը միշտ դժգոյն է լինում: Դեռ ժամանակ կայ քեզ կախելու: Մեր մոլլան կայցելէ քեզ իմ հարեմում: Եթէ քո գեղեցիկ զխում գէթ մի կաթիլ ուղեղ կայ՝ դու կըհասկանաս, որ ճշմարիտ կրօնն այն է, որը յաղթութիւն է պարգևում: Սուլթանը կըխնայէ մահմեդականուհուն և իմ կնոջը...

— Փաշա, ես երբէք չեմ դաւաճանի իմ հայրերի հաւատին և քո կինը չեմ դառնայ:

— Գիշերն ու առաւօտը քեզ այլ բաներ կըսովորեցնեն:

— Ո՛հ: Ուղարկիր ինձ մահապատժի իմ ընկերուհիների հետ միասին: Միմիայն այդ ողորմածութիւնն եմ խընդրում քեզանից: Ես լեռնային մի զիւ-

վակում մտցրի դիտութեան ջահը —
թոյլ տուր ինձ վերջին ժամին մերային-
ներին մխիթարելու:

— Ինչ որ ասացի, այն էլ կրլինի:
Մտրակն ու քաղցը վայրի ձիուն հեղ
և հնազանդ են դարձնում:

— Բայց ոչ ժողովրդին ծառայող
կնոջը:

— Տարէք դրան:

Մոլլան ողջ օրը համոզում էր զե-
ղեցկուհուն... Երբ նա զնաց, նրա տեղը
փաշայի նախկին կինը բռնեց և պա-
ղատում էր Գայիանէին խնայել իր զե-
ղեցկութիւնն ու ջահէլութիւնը:

— Ե՛ս էլ եի հայուհի... Կնոջ ճա-
կատադիրն այսպէս է՝ մեր հոգին ու
մարմինը պատկանում է մեր տիրոջը:

— Ո՛չ, մայրիկ, մարմինս նրան, ո-
րին սիրում եմ, իսկ հոգին՝ Ասածուն:
Դու շատ ծեր ես, վաղուց ի վեր չես
տեսել մերոնց: Աղատութեան հով է
փչում սարերում: Հլու հօտը ժողո-
վուրդ է դառել: Նրանք, որ մայրենի
լեզուն մոռացութեան էին տուել՝ նո-
րից սովորեցին: Ռուսաստանում, որ-
տեղից ես եկել եմ, հայերը ռուսերէն

էին խօսում: Հայ աղջիկները երազում
էին ռուսներին մարդու դնալ, նրանց
եղբայրներն էլ՝ ռուսահիւնների հետ ամուս-
նանալ: Մենք փոխել էինք մեր անուն-
ները ըստ ռուսականի: Երգում էինք
ռուս երգեր, սովորում էինք ռուս զըր-
քերով: Հայ պատանիները դնում էին
հիւսիս՝ ռուս բարձրագոյն դպրոցները:
Մեզ փաղաքշում էին, հովանաւորում:
մեզ եղբայր էին համարում — և մենք
արդէն սկսել էինք մեր կրօնակիցների
հետ ձուլուել: Զէ որ այնքան քիչ էր
մեր և նրանց դաւանանքի տարբերու-
թիւնը: Երկու-երեք սերունդ ևս՝ և
հայութեան անունն իսկ կրճնջուէր ընդ-
միշտ: Սակայն, Աստուած չկամեցաւ
երեւի այն ժողովրդի կորուստը, որ իր
լաւագոյն զաւակների սրբազնագոյն
արիւնով այլքան երկար ծառայել է
նրան... Պետերբուրգում այլ հովեր
փչեցին: Մեզ, որ իրանց բարեկամն
էինք՝ թշնամու տեղ զրեցին: Փակեցին
մեր դպրոցները, և մենք յանկարծ լի-
շեցինք, որ հայ ենք: Արգելեցին ողոր-
մելի գոյութիւն պահպանող հայ լրա-
գրները՝ և ողջ ժողովուրդը խօսեց իր

լեզուով: Մենք ուսուցիչներ հրաւիրեցինք Կ.-Պօլսից, Ջմիւռնիայից, և, ոչրնչացրած մէկ հայ դպրոցի փոխարէն, կազմուեցին հաղարաւոր դպրոցներ — իւրաքանչիւր հայ ընտանիք դպրոց դարձաւ: Անվստահութիւնը դէպի մեզ վիշտ ծնեց. արհամարանքը՝ վերաւորանք. չարութիւնն ու հալածանքը՝ միացրին տարաբաղդներին: Մենք ուղղուեցինք դէպի մեր եկեղեցին: Երեկուայ մեր բարեկամները անըմբռնելի կուրուրթեամբ կամենում էին Աստուծոյ սեղանն ևս յափշտակել... Դու գիտես, թէ ինչ պատահեց... Մեզանից ոչ մէկը չի ուզում բաժանուել այնտեղ Ռուսաստանից, այստեղ՝ Թիւրքիայից. սակայն մենք պէտք է հաւասար լինենք հաւասարների միջին, ազատ՝ ազատների միջև. նախ և առաջ մարդ, և ոչ թէ հօտ... Եւ որքան շատ, որքան ատելութեամբ են ճնշում և ոչնչացնում մեզ՝ հաւատաւ, մայրիկ, նոյնքան մօտ է յաղթութեան պայծառ օրը: Այնտեղ մեր դէմ կանգնեցնում են թուրքերին, այստեղ՝ քրդերին: Մեզ չեն պաշտպանում, նշանակում է ինք-

ներս պէտք է պաշտպանուենք: Մեր երիտասարդութիւնը մեծանում է այն զիտակցութեամբ, թէ պէտք է ուժեղ և քաջարի լինել: Ո՛հ, մայրիկ, ազատութեան մեծ գործին ամենից լաւ ծառայութիւն են մատուցանում կախաղաններն ու ճնշումները... Միմիայն մի ճշմարտութիւն կայ և ո՛վ նրան չի հետևում, ինչպիսի խարաղաններ էլ ունենայ իր մեռին՝ կրկորչի...

* * *

Ամբողջ օրը և երեկոյեան խոնջացած, սոված գերուհուն ուտելիք չէին տալիս: Յետոյ եկել էր ներքինին և ցոյց տուել կուրբաշին, որով նրան պիտի հարուածէին: Նորից գալիս էր վաշաշի նախկին կինը, բայց սա միայն լաց էր լինում Գալիանէի վրայ: Չէր կարողանում նրան համոզել — ապարանքում ապուշացած խեղճ կինը խօսք չէր զբոստում դրա համար:

— Միւսնոյնն է, քեզ կրտիրեն ոյժով: Դու գիտես, որ այդ է մեր ճակատադիրը: Մենք նման ենք էշի. ո՛վ մեզ

խփում է՝ նա էլ մեր տէրն է դառնում: Աւելի վատ՝ եթէ քեզ բանտ տանեն. ախտեղ քեզանով կրղուարճանան զափթիաները: Փաշային չես ուզի՝ կրպատկանես նրա ծառաներին՝ կեղտոտ, գարշահոտ. իսկ յետոյ միենոյնն է — մահապատիժ:

Գայիանէն ուղղուեց:

— Իմ մասին երկիւղ մի՛ կրիր. այժմ միմիայն մահին եմ պատկանում: Իմ զլխին այլ իշխան չունեմ: Եւ չեմ էլ ունենալ...

* * *

Գիշերուայ համար հրան նաւթի լամպ բերին և դռները փակեցին:

Վերջապէս նա մենակ մնաց:

Այժմ արդէն իր զլխավերեք մարդ չկայ, պէտք է աշխատել միայն մինչ առաւօտ ամեն բան վերջացնել:

Գանդը փշրել չի կարելի՝ սենեակը պատած է փափուկ դորդերով, պատերը նրանցով պաստառած: Դանակ չկայ, չկայ մի բան, կուրծքը ընդանց ծակելու, լուցնելու այն սիրտը, որ այն-

պէս թրթռուն կերպով բաբախում է վանդակում, ինչպէս խրտնած մի թռչուն:

Նստեց և ամբողջապէս խորասուզեց անցեալի մէջ:

Միակ լոյսն ու խնդութիւնը անցեալումն է... Թիֆլիզի մի խաղաղ փողոց Սոլոյակում: Փոքրիկ լռակեաց տներ: Պղտիկ բակը ամբողջովին սերկեւեւով ստուերամած: Նռնածաղկի անամօթաբար բաց արած կարմիր շուրթեր: Վերանդա բաղմերանգ ապակիներից, որոնց միջով արեգակը շողշողում է պատի վրայ սուտականման, ինչպէս յակինթ և զմրուխտ. և ծեր մալրիկի սիրելի, բարի դէմքը... Գայիանէն վերադարձաւ գիմնագիտալից, գիրքը վերցրեց և դուրս վազեց, ստուերախիտ սերկեւեւու հեղահամբոյր հովանու տակը նստեց: Նա ժամանակ չունի — պէտք է շատ բան իմանալ և աշխատել՝ ժողովրդին օգնելու համար: Հասան ծանր ժամանակներ: Նրան խեղդում են թէ՛ թիւրքիայում, թէ՛ այստեղ: Հայր չունի ապաստան՝ եթէ նրա կրծքում աղնիւ սիրտ է բաբախում,

եթէ իրան չի վաճառել յաղթանակող բռնութեան: Հարուստները հանգիստ են, բայց նրանք իրանց ցեղի առաջին թշնամիներն են: Նա քաւում է նրանց ծանր մեղքերը... Նրանցից մէկը ուղում է Գայիանէին: Մայրիկը քնած երազում է իր աղջկան միլիոնատէրի տալու: Իւրատեսակ սէր է տաժում դէպի նա և չգիտես ի՞նչ մեծ բաղդ է համարում ոսկեկառօյց բանտը:

* *

Ի՞նչպէս էր նա հրաժեշտ տուել իր մօրը... Ինչպէ՛ս էր հեկեկում... Ո՞ղջ է արդեօք նա. ծաղկում են նռենիները իրանց փոքրիկ հայեաթում. առաւօտեան երգում են արդեօք թռչնիկները դալար սերկելէնու վրայ և պատմում են Շուշանիկին հեքիաթներ: Յիշում է արդեօք Գայիանէին, որը սովորեցրել էր նրան այդ հեքիաթները — պարզ ու անպաճոյն, որպէս դժգոյն զանկածաղիկը իրանց պարտիզում...

Ժամանակ է... Դիչ անց արդէն ուշ կրկին:

Եթէ չի կարելի ապրել ու կռուել՝ պէտք է այնպէս մեռնել, որ քո մասին պատմուածք ոչժ ապ թոյլերին և քաջայերէ երկչոտներին:

Ո՛չ, ո՛չ ձեր փաշան, ոչ էլ նրա զազրելի, անարգ ծառաները չեն տիրանայ նրան:

Մահը նրա առաջին է... Ահա՛ նա, այս աղօտ, հազիւ-հազ ծխացող լամպի մէջ...

Ժամ է... Առաւօտեան ուշ կրկին: Զինի սիրար ափսոսայ մատաղ կեանքի կորուստը, հրապուրի իրան պաշտառարեղը, անդորը ծովը, կապուտակ երկինքը, անուշաբույր ծաղիկները, մարդկային խինդն ու դուրգութեանը... Գիշերով աւելի դիւրին է: Նա կրկնաբար է ամեն բանից չարագուշակ տեսիլներով: Կարծես առելիս լինի. «Ես մահուան նախատիպն եմ, մի՛ վախենա նրանից: Նրանումն է իմ հանգիստն ու անդորութիւնը: Ամեն ինչ քեզ կըմտանի՛ բացի գերեզմանից»:

Ժամանակ է:

Սոսկալի տանջանք է, բայց լաւ է անցնել նրա վրայով:

Թող անիծուած լինի այդ գեղեցկու-
թիւնը: Եթէ դա չլինէր՝ նրա դէմքին
չէին յառի անյադ աչքեր: Նրան, Գայիա-
նէին չէին զատի գերեզմար ընկերուհի-
ներից և այժմ նա պառկելիս կըլինէր
նրանց հետ գերեզմանում: Անարգ ծեռ-
ներ չէին մեկնի դէպի նա գազանային
անյադութեամբ, և պիղծ հայեացքներ
չէին ծածկի նրա մարմինը դարչելի
միտումների վիրաւորիչ հետքերով:

Ժամ է:

— Եթէ ես իմացել եմ իմ ժողովրդի
համար ապրել, թող նա գիտենայ, որ
նրա համար չնահանջեցի տառապալից
մահուանից:

Կամենում էր աղօթել:

Ինչո՞ւ:

Սա աղօթք չէ՞ միթէ: Անձնութեան
թիւնն ու մարտիրոսութիւնը չէ՞ն հաշ-
ուեցնի միթէ արդար երկինքը նրա հետ:

Նաւթը թափեց թասի մէջ:

Վերջին անգամ դալուկ դէմքը հսկեց
թոշնած վարդերին: Նրանցով հրաժեշտ
տուեց այն ամենին, որով միայն կեանքը
պայծառ է ու գեղեցիկ: Դրանք էլ
դրեց թասի մէջ: Կրակ տուեց: Բոցը

բռնկեց հսկայական լեզուի ծեղով: Փող-
փողեց, սև-սև քուլաներով ծգուեց դէ-
պի առաստաղ:

Գայիանէն աչքը խուփ տուեց...

— Տէ՛ր... ների՛ր...

Վերջրեց թասը և իր դէմքը արագ-
օրէն խոնարհեց նրա մէջ:

Գերմարդկային մի աղաղակ արթ-
նացրեց հարեմը:

Կոտրատեցին դռները: Դաւանան
բոցը սողսողում էր ամեն կողմ: Գոր-
գի վրայ ջղաձգօրէն գալարւում էր
այլանդակ, ծխակալած, քայքայւող ինչ
որ բան...

* * *

Հին մէլդանում եռում է մի անսո-
վոր իրարանցում:

Ամեն կողմից մարդ է թափւում:
Դեղեցկուհի Գայիանէի լուրը սփռուեց
քաղաքում: Կիսայրած աղջկայ մէջ դեռ
այնքան կեանք էր պահպանուել, որ
ղաղըների գատավճիռը կարելի էր իրա-
զօրժել: Հայերը փակուեցին իրանց
տներում, նրանց չէր կարելի դուրս

գալ: Նոքա գիտէին, թէ ի՞նչ է մահ-
մեղական խուժանը այդպիսի բոպե-
ներին:

Արևը այնպէս էր լուսաւորում, որ
նրա անթարթ հայեացքի տակ ծովը
վառւեց կապուտ կրակով: Նաւամա-
տոյցներում ծածանւում էին առւտրա-
կան նաւերի անթիւ դրօշակներ... Առա-
գաստները հեռուից թուում էին սպի-
տակ բոցի փնջիկներ: Սալայատակի
քարերը այրում էին: Դահլիճը կառափ-
նատեղի աստիճանի վրայ նստած
քնեց... Այդ տօթին կախաղանի փայ-
տերը լայիս էին ձիւթեղէն արտասուք-
ներով: Եները մտել էին ստուերների
տակ և կաղկանձում էին՝ երբ զովու-
թեան կարիք զգացող մարդիկ անո-
ղորմաբար քշում էին նրանց: Մէջդանի
հին կիպարիսները բուրում էին ուժ-
գին և թունդ: Ծաղկավաճառները հէնց
անդադար սրսկում էին ծաղիկները,
բայց ջուրը գոլորշիանում էր, առանց
կարողանալու պապակ պսակները զո-
վացնել:

— Բերձւմ են, բերձւմ...

Նեղ ու ցեխոտ փողոցից լսւում էին

աղմուկներ և անէծքներ: Լսելի էր
թմբկահարութիւն, սմբակների տրո-
փիւն: Ճռճռան սալի միջին, անծածկ՝
ինչպէս բացուած վերք, նայում էր —
առանց տեսնելու — դուրս թափած աչ-
քերով, այրուած մի դէմք: Կուրծքը
խռպոտ ծայնով շնչում էր... Տառապող
մարմինը ջղաճգօրէն քաշքշւում էր...

Սափրած ճակտով մէկ տղայ մի քար
վերցրեց և նետեց աղջկայ վրայ:

— Եների առաջ գցեցէ՛ք, բղաւեց մի
պառաւ — որին սալը սեղմել էր պա-
տին — և թքեց դէմքի ուղիղ զանգ
վերքի վրայ:

— Զճւր, ջճւր... խռպում էր թըշ-
ւառ:

Ինչ որ մի թուրք խղճաց, ամանը
լցրեց և հէնց ուզում էր մօտենալ՝
զափթիւն խփեց ամանին և ջուրը
թափուեց տօթակէզ սալայատակի
վրայ:

Քնատ դահլիճը զարթնեց... Թուր
թրչեց: Այն ջուրը, որ մերժեցին նա-
հատակին՝ պէտք եկաւ նրա կախա-
ղանի օղակին:

* * *

Այս պատմուածքը մի քանի տարի
առաջ հաղորդել էին Տրապիզոնում:

Ես մոռացել եմ «Ժողովրդի համար
նահատակուածի» անունը: Ով յիշում
է թոյ ուղղի:

Գեղեցկուհու շիրիմը անյայտ է:

Հայ ծերունին պատկերաւոր ձևով
աւելացրել էր. «Ամեն մէկիս սիրտը
նրա դազադն է: Նա թաղուած է Ժո-
ղովրդի յիշողութեան մէջ: Նրա չար-
չարանքով մենք գնեցինք բաղդաւո-
րութիւն և ազատ իրաւունք»:

Մէյդանում հանդիստ կանգնած էին
սև, վեհապանծ կիպարիսները: Կա-
պուտակ ծովը քծին էր տալիս դալազարդ
ծովափին: Սուրբ և լուրջ էր հարա-
ւալին երկնքի անհասանելի բարձ-
րոյքը... Մէյդանում ծախում էին փար-
թամ, ալ վարդեր... Նրանց քոյրերը,
որոնք ընդունել էին մարտիրոսուհու
վերջին համբոյքը:

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0333038

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

== ԱՆԻ ՀՐԱՏ. ԸՆԿ. ==

հետևեալ հրատարակութիւնները՝

- 1) Բաց նամակն. Ա. սերիան (Յ հատ),
(սպառողած): . . . Գինն է 60 կ.
- 2) Հայ հերոսուհին, Ա. Նեմիրովիչ-Դանչենկոյի, թարգմ. Ա. Ա. Գինն է 10 „
- 3) Кавказскіе Наброски, изъ во-
споминаній русск. офице-
ра—Владим. Вадина. Цѣна 10 к.

«ԱՆԻ ՀՐԱՏ. ԸՆԿ.» յայտարարում է առաջին
նկարչական

ՄՐՑԱՆԱԿԱՐԱԾԽՈՒԹԻՒՆ

ՅԱԶՈՂ ԷՍԿԻԶՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

Էսկիզի նիւթը՝

ՍԵՂԱՆ, ԱԹՈՌ ԵՒ ՊԱՅԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՃԱՇԱԿՈՎ

(Դրուակ փորագրութեամբ, инкрустация с рѣзьбой)

I. մրցանակը	100 ռուբ.
II. »	50 »
III. »	25 »

Մանրամասնութիւնը «Ապրիլ»-ի 2. համարում: